

УДК 32.019.51

О.Ю. ВИСОЦЬКИЙ

ДЕМОКРАТИЧНІ СИМВОЛИ ТА ПРОЦЕДУРИ ЯК ФОРМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ АВТОРИТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

Висоцький Олександр Юрійович – доктор політичних наук, професор кафедри історії та українознавства, Національна металургійна академія України (м. Дніпропетровськ)

Досліджено особливості застосування демократичних символів та процедур для легітимації утвердження авторитаризму в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Доведено, що відсутність реальної можливості суспільства використовувати демократичні інститути, щоб впливати на політичний курс держави або на будь-які державні рішення, вказує на те, що ці інститути виступають лише символами для маскування та легітимації авторитарного режиму.

Ключові слова: демократія, постдемократія, авторитаризм, форми легітимації, демократичні символи, політичний режим, легітимаційні технології, модернізація, патрон-клієнтарні відносини.

Высоцкий А.Ю. Демократические символы и процедуры как формы легитимации авторитаризма в Украине

Исследованы особенности применения демократических символов и процедур для легитимации утверждения авторитаризма в Украине в конце ХХ – начале ХХІ века. Доказано, что отсутствие реальной возможности общества использовать демократические институты, чтобы влиять на политический курс государства или любые государственные решения, указывает на то, что эти институты выступают лишь символами для маскировки и легитимации авторитарного режима.

Ключевые слова: демократия, постдемократия, авторитаризм, формы легитимации, демократические символы, политический режим, легитимационные технологии, модернизация, патрон-клиентарные отношения.

Vysotskyi O.Y. Democratic symbols and procedures as forms of legitimation of authoritarianism in Ukraine

Features and application of democratic symbols and procedures for authoritarianism legitimation in Ukraine at the end of ХХ - beginning of ХХІ century are investigated. It is proved that the lack of real opportunities to use democratic institutions of society to influence the political agenda of the state or any state decision, indicates that these institutions are the only symbols to mask and legitimize authoritarian regime.

Keywords: democracy, postdemocracy, authoritarianism, forms of legitimation, democratic symbols, political regime, legitimation technologies, modernization, patron-client relations.

Постановка проблеми. Демократія – поняття вельми багатозначне. Етимологічним його значенням є влада народу. Але різні теоретики, ідеологи та політики під ним розуміють достатньо широкий спектр явищ, які намагаються зробити прийнятними та соціально визнаними. Це дає можливість через його використання легітимізувати будь-яку соціально-політичну реальність, утверджуючи її як основу для визнання суспільством політичної влади. Можна стверджувати, що демократія має величезний легітимаційний потенціал щодо різноманітних політичних практик та порядків. Недарма майже всі політичні режими прагнуть оголосити себе демократичними, втім як і велика частина політичних суб'єктів, які борються за владу. Звернення до формальних демократичних принципів та процедур створює ілюзію, що непопулярна влада може бути змінена на кращу, принаймні більш прийнятну, в ході виборів. Іншими словами, демонстрація прихильності демократичним цінностям та формальне дотримання демократичних процедур з боку політичних суб'єктів підживлює бажання мас владарювати світом або принаймні керувати власною долею. Періодичні вибори, символізуючи керувану «знизу» зміну майбутнього, легітимують політичну систему в цілому, роблячи непотрібною позасистемну революційну боротьбу проти неї. По суті, формальна демократія – демократія за процедурами, ритуалами та символами – є формою

контролю над суспільством за рахунок легітимації таких соціальних практик, які в своєму здійсненні орієнтовані на підтримку існуючого стану речей, та, відповідно, самим фактом свого здійснення слугують легітимації наявної соціально-політичної системи. Отже, демократичні символи та процедури в умовах авторитарного режиму виступають не чинниками переходу суспільства до демократії, а навпаки – інструментами консервації авторитаризму, оскільки здатні виступати дієвими засобами легітимації будь-якого політичного режиму.

Аналіз досліджень і публікацій. Поставлена проблема майже не розроблена в українському соціально-гуманітарному дискурсі, проте окремі питання досліджувалися як у вітчизняній науці (О.Бойко, В.Заблоцький, Г.Касьянов, П.Кутуєв, В.Полянська та ін.), так і в західній (Ж.Бодрийяр, С.Вайтмор, А.Вей, Е.Вілсон, М.Вокер, Г.Дебор, С.Жіжек, С.Левітські, Р.Теобальд, С.Холмс та ін.).

Мета дослідження – дослідити особливості застосування демократичних символів та процедур для легітимації утвердження авторитаризму в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Головним наслідком модернізації українського суспільства на кінець ХХ – початок ХХІ ст. стає втрата політичними суб'єктами, явищами та процесами своєї фундаментальної сутності (свого безпосереднього функціонального призначення). Вони стають символами виправдання, легітимації процесів

© О.Ю. Висоцький, 2013

формування та функціонування авторитаристського номенклатурно-олігархічного режиму. В межах такої системи суспільно-політичних відносин будь-які вибори проводяться не для того, щоб суспільство обрало певний політичний курс, визначилось із моделлю модернізації, а для того, щоб виправдати, легітимувати право на владу певних осіб, політичних сил, які задовольняють інтереси не суспільства, а конкретних груп інтересів, зокрема, фінансово-олігархічних кланів. Такі вибори можна назвати «виборами без вибору». Перемога на таких виборах є наслідком не волі суспільства, а, в кращому випадку, ефективності технологій легітимації влади, в гіршому – фальсифікацій результатів голосування. До таких виборів, виборів з метою легітимації існуючої влади, повною мірою можна віднести президентські вибори 1999 р. Як відомо, на них переміг Л.Кучма, якому довіряли 12,5 % громадян, а не довіряли – 57,9 % [1, с. 51].

Крім виборів, до демократичних символів забезпечення легітимності влади можна віднести також партії, демонстрації, референдуми, всенародні обговорення та демократичну риторику. Все це покликано було продемонструвати і засвідчити «демократичність» режиму. Ініціювання реформ політичної сфери Президентом мало створити враження її модернізації. Крім того, референдум за народною ініціативою (16 квітня 2000 р.), що був обраний як одна із форм реалізації таких реформ, мав створити «демократичне обрамлення» для утвердження авторитаристської моделі влади. Як відомо, імплементація результатів референдуму передбачала посилення президентської влади та звуження повноважень парламенту. Ініціювання всенародного обговорення щодо змін до Конституції України Президентом у 2003 р. також покликано було легітимувати його авторитаристські плани (зокрема, про перенос президентських виборів з 2004 р. на 2006 р.). І референдум, і всенародне обговорення за формальними ознаками були демократичними процедурами, але були спрямовані не на демократизацію, а на утвердження авторитаризму в Україні.

Використання демократичних символів та процедур для легітимації авторитаристського за спрямованістю реформування політичної сфери свідчило про реалізацію квазідемократичної моделі модернізації в Україні. Однією із основних передумов здійснення цієї моделі стала загальна постмодерністська тенденція, властива багатьом країнам світу. Сутність цієї тенденції полягає в тому, що речі звільняються від своєї сутності, продовжуючи існувати як порожні знаки, тобто символи, які вказують на реальність, якої насправді не існує в дійсності (яка не доступна для емпіричної перевірки). Цю тенденцію досить докладно та переконливо описують у своїх працях Г. Дебор [2] та Ж. Бодрийяр [3-4]. На нашу думку, є достатньо виправданим позначати цю тенденцію за допомогою терміну «віртуальна політика», як роблять це, зокрема, Е. Вілсон [5, р. 33-40] та Г. Касьянов [6, с. 959]. За словами Г. Касьянова, «віртуальна політика створювала у громадян ілюзію участі у вирішенні загальнодержавних проблем. Вона мала зовнішні

ознаки й атрибути публічності і представницької демократії (вибори, партії, громадянські рухи). Політика реальна полягала в організації прямого або опосередкованого тиску на структури, що мали вирішальне значення в ухваленні та втіленні у життя рішень, а також в організації масштабних суспільних містифікацій та маніпулюванні масовою свідомістю. Віртуальна політика була зовнішнім відображенням, репрезентацією і прикриттям реальної, основними акторами якої були групи інтересу та клани» [6, с. 959]. Дійсно, справжніми суб'єктами реальної політики в Україні дедалі більше ставали олігархічні клани (політико-економічні групи), найбільш потужними з яких по праву можна вважати дніпропетровський, донецький та київський.

Іноді дослідники схильні розглядати квазідемократичну модель модернізації, одним із ініціаторів якої в Україні виступив Л. Кучма, як перехід до постдемократії, тобто «інструментальної», «технологічної», «адміністративної», демократії, призначення якої, за словами В. Заблоцького, було приховувати справжні механізми і важелі влади [7, с. 532]. У свою чергу зазначимо, що перехід до постдемократії є загальносвітовою тенденцією постмодерної доби, коли під впливом латентних, тінювих, кланових центрів влади поступово руйнуються базисні підвалини демократичного режиму – незалежність судової та інших гілок влади, існування вільних засобів масової інформації, невідконтрольних державі громадських організацій. Ледве не кожна держава та політична сила змагаються з іншими за першість у відстоюванні демократичних ідеалів та проведенні демократичних реформ. Проте, незважаючи на всілякі демократичні зусилля та заходи, світ не стає більш демократичним. Навпаки, він стає більш тоталітарним та підконтрольним інтересам пануючих фінансових груп. Автономія особи, суверенітет держави, право на вибір дедалі більше сприймаються як порожні знаки чи риторичні фігури. Сама досяжність справжньої демократії на практиці стає фантастичною перспективою для багатьох суспільств, що розвиваються за західними демократичними зразками. Тому вони вимушені миритися з квазідемократичною дійсністю, сприймаючи авторитаризм під камуфляжем демократичних процедур як переможну ходу демократизації, силовий захист національних та політичних інтересів, як боротьбу за права людини в усьому світі, зіткнення фінансово-олігархічних кланів на політичній арені як демократичну боротьбу ідеологічних противників за владу [8, с. 55].

Головною відмінністю постдемократичного політичного режиму від демократичного є те, що він спирається не на волю та підтримку мас, а на здатність мас-медіа нав'язати суспільній свідомості сприятливе для замовника сприйняття реальності. Відповідно, народ при постдемократичних політичних режимах вже не сприймається як формальний чи реальний суб'єкт влади, а також суспільних, політичних, історичних та інших перетворень. Він розчиняється під дією

комунікативних технологій на електоральні групи, сегменти суб'єктів бажання, цільові аудиторії, споживачів з ідеологічними та політичними перевагами. Іншими словами, народ стає об'єктом інформаційно-маніпулятивного впливу чи, за словами деяких українських політиків, «біомасою», тобто повністю слухняним інструментом політичної боротьби.

Постдемократичний політичний режим в принципі не орієнтований на діалогічні відносини з народом. Він може лише апелювати до народу чи організувати його політичну активність, використовуючи її як аргумент у політичній боротьбі. Демократичність режиму в умовах постдемократії засвідчується не наближенням до ідеалів свободи та справедливості, а додержанням учасниками політичного процесу формальних «правил гри». Однією з головних умов для утримання влади при постдемократії стає не реалізація, а конструювання волі народу за допомогою «правильних» взаємовідносин з пресою. Боротьба за інформаційний вплив на маси (домінування в медіа-просторі) стає рівнозначною боротьбі за політичну владу.

У залежності від демократичної чи постдемократичної парадигми здійснення влади різняться і легітимація влади. Якщо при демократичному політичному режимі легітимація є процесом солідарного пошуку владою та суспільством можливостей для конструктивного вирішення важливих соціальних проблем, то при постдемократії легітимність влади забезпечується виключно системою технологій ефективного впливу на суспільну свідомість. В основі забезпечення легітимності влади при постдемократії лежить технологія симуляції й демонстрації суспільної підтримки та визнання відповідним політичним силам завдяки драматургічній творчості мас-медіа з використанням думок політexpertів та висловлювань «людей з вулиці». Це чимось нагадує технологію використання фонограм зі сміхом у гумористичних телесеріалах, за допомогою яких посилюється їх комічний ефект, досягається правильне розуміння жартів телеглядачами навіть тоді, коли представлений матеріал має низьку якість.

Використання симулятивно-легітимаційних технологій для забезпечення легітимності привело до зростання відчуження в українському суспільстві, корозії соціальної солідарності та моралі. Слід зазначити, що застосування таких технологій було викликано, по-перше, небажанням правлячої верхівки всерйоз поважати соціальні та політичні права людини; по-друге, тим, що громадяни в кризових перехідних умовах не мають ані сил, ані бажання, ані можливостей втручатись в курс «реформ згори», реалізацію владного курсу української верхівки, яка у будь-якому разі змушена надавати формам суспільного існування пристойних форм у сприйнятті світового співтовариства, орієнтуватись на «загальнодемократичний стандарт».

Симулятивно-легітимаційні технології достатньо широко використовувались адмініст-

рацією Президента Л. Кучми після «касетного скандалу». Як відомо, викриття Мороза-Мельниченка у листопаді 2000 р., що вказували на причетність Л. Кучми до вбивства журналіста Г. Гонгадзе, спричинили політичну кризу в Україні. Ця криза завадила Л. Кучмі реалізувати такий модернізаційний захід, як імплементація результатів всенародного референдуму квітня 2000 р., що передбачав розширення прав Президента, зокрема, надання йому права розпускати парламент при відсутності більшості.

Однією із важливих симулятивно-легітимаційних технологій президентської команди стала організація масових мітингів на користь Л. Кучми. Так, на мітинг у Харкові примусово зігнали більше 50 тис. осіб. Такі мітинги проходили, зокрема, 10 січня 2001 р. у всіх містах України під гаслами «підтримки конституційного порядку» та імплементації результатів референдуму. Сам Л. Кучма навіть виступив на деяких з таких мітингів на Дніпропетровщині. Цілями цих штучних акцій було продемонструвати масову підтримку Президенту, підірвати легітимність «антикучмівських» мітингів та проігнорувати їх, створити контекст для впровадження жорстких заходів. Очевидно, що ініційований лідером Соціалістичної партії України (СПУ) О. Морозом «касетний скандал» був своєрідною відповіддю лівих сил на їх відсторонення від керівництва Верховною Радою (лютий 2000 р.) та одночасно спробою відновити вплив на політичний процес в Україні за рахунок зниження легітимності Президента та його команди. Зазначимо, що таке влаштування скандалу можна розглядати як делегітимаційну технологію, яка була покликана послабити позиції Л. Кучми, перш за все, щоб позбавити його можливості повністю контролювати діяльність Верховної Ради. І цього було досягнуто. Попри те, що Кучмі вдалось створити слухняну йому більшість, в умовах політичної кризи на неї вже не можна було повною мірою опиратися у вирішенні питань реформування механізму влади, тобто здійснення модернізації.

Як відомо, будь-яка делегітимаційна технологія, яка націлена на послаблення правлячих сил, одночасно виступає як інструмент для посилення легітимності опозиційних сил, які її ініціюють чи вміло спрямовують в своїх легітимаційних інтересах. Тому «касетним скандалом» скористались більше 20 українських партій, основна частина яких практично була невідома широкій громадськості. Участь в акції «Україна без Кучми» дозволила цим партіям заявити або нагадати про себе. Серед партій, що брали активну участь в акціях «Україна без Кучми», були СПУ, «Собор», «Реформи та порядок», Українська республіканська партія (УРП), Українська консервативна республіканська партія (УКРП), Соціал-демократична партія України (СДПУ), Всеукраїнська партія трудящих (ВПТ), Соціал-національна партія України (СНПУ), Українська національна асамблея – Українська національна самооборона (УНА-УНСО), Державна самостійність України (ДСУ) та «Щит Батьківщини» Д. Корчинського.

Для захисту владних позицій Л. Кучми були використані партії, більшість з яких у політичному середовищі України отримали назву «олігархічних», оскільки представляли інтереси переважно українських олігархів та створювались на їх гроші. Ця група партій, до якої відносились Народно-демократична партія (НДП), Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ (о)), «Демократичний союз», Ліберальна партія України (ЛПУ), Партія праці, Партія регіонального відродження (ПРВ), Партія промисловців і підприємців України (ПППУ), стали організаторами та учасниками акцій «на захист конституційного порядку» та заявили про намір відновити партійну коаліцію «Наш вибір – Леонід Кучма».

Також цікавою технологією делегітимації, що була спрямована проти ініціатора «касетного скандалу», стало відновлення звинувачень Н. Вітренко проти О. Мороза в тому, що він нібито був організатором замаху на неї у жовтні 1999 р. безпосередньо перед президентськими виборами. Нагадаємо, що Н. Вітренко використовувалась виборчим штабом Л. Кучми на президентських виборах для відтягування частини електорату О. Мороза та недопущення його потрапляння у другий тур.

Ініціювання «касетного скандалу» О. Морозом мало вплив на громадську думку в Україні. Так, за даними Центру соціальних та маркетингових досліджень «Соціс», Л. Кучмі в грудні 2000 р. довіряли 14 %, а в січні 2001 р. – 12 %, а рівень недовіри і в грудні, і в січні складав 46 %. У той же час рейтинг довіри О. Мороза зріс з 7 % (у грудні 2000 р.) до 11 % (у січні 2001 р.). За даними Інституту соціології НАН України, у січні 2001 р. Л. Кучмі довіряли 12,3 %, не довіряли – 61,1 %, тоді як у січні 2000 р. йому довіряли 26,9 %, а не довіряли – 43,1% [1, с. 51]. Як бачимо, організований О. Морозом скандал відчутно знизив легітимність Президента та посилив легітимність його ініціатора.

Достатньо успішним контрзаходом влади з метою подолання політичної кризи можна вважати звернення Л. Кучми, І. Плюща та В. Ющенка 13 лютого 2001 р. до українського народу. В цьому зверненні («листі трьох») опозиційні сили були звинувачені у створенні реальної загрози національній безпеці, їх дії інтерпретувались як спроби уникнути політичного банкрутства та забуття, заявлялось, що таким спробам буде дана активна та рішуча відсіч усіма передбаченими законом способами. Слід зазначити, що підпис прем'єра В. Ющенка викликав замішання в стані опозиції, яка розглядала його як свого прихованого прибічника. Частина лідерів опозиції засудила дії В. Ющенка, а він вимушений був виправдовуватись, пояснюючи свій підпис неприйняттям шляху соціальних конфліктів. В результаті застосування цієї легітимаційної технології, яка полягала в розколі опозиції та позбавленні її надій на швидку заміну Кучми Ющенком внаслідок відставки першого, опозиційні сили були деморалізовані.

Зазначимо, що українське суспільство негативно чи досить байдуже ставилось до діяльності як владних структур, так і опозиційних сил як у

1990-х рр., так і на початку 2000-х рр. Вищим органам влади не довіряли більше 50-60 % населення України, причому рівень недовіри Верховній Раді завжди був вищий, ніж Президенту. Так, у 2001 р., тобто в розпал «касетного скандалу», Президенту не довіряли 61,1 %, тоді як Верховній Раді – 64,2 % [1, с. 51]. За даними соціологів (Інститут соціології НАН України, «Соціс») за 2001 р., лише 22,6% дорослого населення України добре були знайомі та цікавились скандалом, пов'язаним зі зникненням журналіста, і вони в основному довіряли версії про причетність влади до справи (69 %) [9]. При цьому 11 % заявили, що нічого не знають про скандал, а 8 % – що їх не цікавить це питання [11]. За негайну відставку Президента висловилося 27,4 % населення, за відставку лише після доведення причетності Президента до вбивства журналіста виступало 29,7 % [9]. Відчуженість громадян від політики відмічали і експерти фонду «Демократичні ініціативи», стверджуючи, що люди нічого не хочуть чути та знати про політику [10]. Соціологи зазначали, що матеріальні проблеми дедалі більше «забивають» у людей інтерес до подій в суспільстві, більше того, ці проблеми все дальше віддаляють Україну від становлення в ній громадянського суспільства. А реальне покращення свого життя більше половини населення країни пов'язувало лише з власними зусиллями, менше – за допомогою родини та рідних, зовсім мало – з Богом і майже ніхто – з владою [10].

Перше місце в рейтингу актуальних проблем населення України займав фінансовий стан (80 %), друге та третє – ціни на продукти та комунальні послуги (по 37 %), четверте – здоров'я (особисте та родини) (32%), п'яте – проблема безробіття (29%). За думкою соціологів, доки в українців на перших позиціях будуть проблеми, пов'язані з виживанням, масових акцій протесту не буде [10]. Такий висновок виявився цілком правильним. Як відомо, однією із передумов подій «помаранчевої революції», хоч як це парадоксально, стало покращення соціально-економічного становища більшості українців, тобто цінності свободи та гідності стали важливіші для суспільства, ніж проблеми виживання.

Оскільки квазідемократична модель модернізації, основним втілювачем якої в Україні був Л. Кучма, не мала нічого спільного зі справжньою демократизацією, правлячі сили на чолі з Президентом максимально намагались використати демократичні символи, риторику та демократичні інститути для легітимації сформованого номенклатурно-олігархічного режиму. Так, у щорічних Посланнях президента до Верховної Ради говорилось про необхідність реформування політичної системи на основі поглиблення демократичних основ розвитку суспільства [12] або про побудову стабільного демократичного суспільства через політику створення середнього класу [13]. Як використання демократичних символів можна розглядати заяви Л. Кучми про наміри, наприклад, зробити дії влади більш відкритими і прозорими для громадськості з метою подолання тенденції відчуження суспільства від держави та, власне, видання указу «Про

удосконалення діяльності органів влади з питань інформування населення» (17 лютого 2001 р.). У цьому плані можна розглядати і готовність «гаранта Конституції» «всіляко сприяти зміцненню демократичних засад інформаційної діяльності та свободи слова» [12]. Зрозуміло, що все це мало лише показово-символічне значення, мало засвідчувати прихильність Президента демократії, тим самим сприяючи укріпленню легітимності існуючого режиму.

Слід зазначити, що якщо виходити з тексту щорічних Послань Президента до Верховної Ради, створюється враження, що в Україні повною мірою йшов процес модернізації, а її головним ідеологом та палким ініціатором виступав Л.Кучма. Так, у кожному посланні фігурує термін «модернізація», а у посланні 2003 р. – навіть «політична модернізація» [14]. Зазначимо, що цілком справедливо тодішній глава держави однією із основних проблем політичної модернізації вважав відсутність ефективних комунікацій органів влади з суспільством, що, на його думку, слугувало причиною недовіри суспільства до влади [14].

Одним із головних легітимаційно-технологічних кроків Президента з 2001 р. стає Конституційна реформа, про розробку концепції якої Л.Кучма згадає вже у березні 2001 р. Основне легітимаційне значення цієї ініціативи полягало в тому, щоб створити враження у суспільства, що олігархічно-номенклатурний режим в Україні поступово перетворюється на демократичний. Зрозуміло також, що це була альтернатива ініціативам опозиційних сил, які вимагали відставки чинного Президента та переходу до парламентської республіки. Як відомо, за це виступав Форум національного порятунку (ФНП), який був створений у лютому 2001 р. широким спектром політичних сил – від крайніх правих до соціалістів.

Повною мірою Л. Кучма та його номенклатурно-олігархічне оточення намагалося використати політичні партії з метою укріплення легітимності існуючого в Україні політичного режиму. Перш за все зазначимо, що партії в українських реаліях ніколи не були в повній мірі демократичним інструментом впливу суспільства на державні рішення. Навпаки, партії розглядалися існуючою владою як інструмент впливу на суспільство або як технологія боротьби за електорат з боку олігархічних груп та кланів. Симптоматично, що в одному із щорічних послань Президента знаходимо такі сентенції щодо українських партій: «Переважна більшість партій створювалася не для представництва певних соціальних груп та вираження їхніх інтересів, а на основі загальних, надто абстрактних, світоглядних концепцій або для проведення своїх кандидатів у представницькі органи влади, реалізації корпоративних чи особистих амбіцій»; «переважна більшість партій є самодостатніми, незалежними від суспільства інституціями, все призначення яких полягає у забезпеченні доступу до влади їхніх лідерів. Останнім часом набуває популярності новинка у політичних технологіях - так звані віртуальні партії, видимість існування яких створюється

і підтримується засобами масової інформації. Відірваність від суспільних верств, превалювання інтересів партійних еліт над інтересами виборців зумовлюють кон'юнктуру політичну поведінку партій і, як наслідок, низький рівень довіри до них населення» [12].

Зазначимо, що, незважаючи на в цілому вірні оцінки ситуації з політичними партіями в Україні, Президент не був зацікавлений в демократичному розвитку партійної системи в Україні, в тому, щоб партії дійсно ставали виразниками волі суспільства та могли впливати на державні рішення в інтересах певних соціальних груп. Про це свідчило, наприклад, накладання ним вето на законопроекти про місцеві вибори та про обов'язкові теледебати у січні 2002 р., які передбачали можливість для партій ознайомлювати виборців з власними програмними позиціями [15, с. 184]. Справа в тому, що доступ до ЗМІ цілком виправдано розглядався правлячими силами на чолі з Президентом як ефективний легітимаційний інструмент, як засіб боротьби за владу. Тому номенклатурно-олігархічний режим на чолі з Л. Кучмою намагався максимально обмежити його для опозиційних сил. Одним із ефективних засобів такого обмеження в руках Президента була Нацрада з телебачення та радіомовлення, яка позбавляла ліцензій на мовлення опозиційні чи підозрювані в опозиційності телеканали. Так, у квітні 2002 р. Нацрада відмовила у ліцензії ТРК «Київ» на 24-годинне мовлення на 30 каналі (незважаючи навіть на рішення Верховного суду у цьому питанні) та позбавила ліцензії на мовлення столичну телекомпанію «Ютар» [15, с. 233] (очевидно за лояльність до ВО «Батьківщина»).

Які інструментальні можливості медіаполітики, партії розглядалися Президентом переважно як технології легітимації існуючого номенклатурно-олігархічного режиму. У листопаді 2001 р. під патронатом Президента для участі у парламентських виборах був створений блок «За єдину Україну», до якого увійшли виключно «олігархічні» партії – Аграрна партія України (АПУ), Народно-демократична партія (НДП), Партія промисловців і підприємців України (ПППУ), Партія регіонів (ПР) та Трудова Україна. Щоправда, іноді в літературі ці партії називають «адміністративними», оскільки одним із головних засобів формування цих партій був примус до вступу до них осіб, залежних від фундаторів партій – державних службовців, працівників бюджетних організацій, бізнесменів, залежних від центральної або місцевої влади [19, с. 23]. Щоб забезпечити перемогу блоку «За єдину Україну», Л. Кучмою та прем'єром А.Кінахом були використані всі адміністративні можливості держави. Так, комунальним організаціям були дані накази знищувати всі агітаційні матеріали політичних сил, крім блоку «За єдину Україну», всіх голів держадміністрацій на місцях та органів внутрішніх справ змусили написати заяви про відставку на випадок, якщо вони не забезпечать цьому блоку 70-80 % голосів виборців, блоку «За єдину Україну» була надана можливість безкоштовного використання державних та комунальних приміщень для передвиборчої агітації

[16]. Попри це, блок «За єдину Україну» фактично зазнав поразки на виборах у березні 2002 р., зібравши лише 11,8 % (35 місць у парламенті) і те в основному за рахунок Донецької області. Але Л.Кучми вдалося сформулювати лояльну більшість у Верховній Раді 4-го скликання завдяки мажоритарним депутатам обраних, головним чином, на Донбасі. В результаті Л. Кучми вдалося нав'язати парламенту «пропрезидентське» керівництво – добитися обрання спікером Верховної Ради В.Литвина. Щоправда ця більшість була нестійкою, оскільки її створення здійснювалось шляхом підкупу або погроз депутатам.

Очевидно «завершальним акордом» політичної квазімодернізації Л. Кучми слід вважати винесення у березні 2003 р. на всенародне обговорення проекту закону про внесення змін до Конституції України. Показово, що суспільство поставилося до цього «обговорення» більш ніж байдуже. За даними чотирьох соціологічних агентств у квітні – травні 2003 р. понад половини респондентів (57,2 %) не знало, про що йдеться у «всенародному обговоренні», понад 75 % не знали суті президентських пропозицій, 7,7 % опитаних підтвердили, що брали участь у зборах, присвячених обговоренню президентської ініціативи, 2,8 % заявили, що їх примусили підписати відповідні звернення [20, с. 2].

По завершенні обговорення політичної реформи значна частина громадян була впевнена в тому, що її здійснення призведе до посилення влади Президента (47 %), а також до перенесення виборів Президента з 2004 р. на 2006 р. та, відповідно, до продовження його повноважень (55 %), проте переважна більшість (81,3 %) не підтримала такої перспективи розвитку подій [20, с. 8]. Це означало, що влада Президента

Л.Кучми та його політика не мали легітимності, а він не міг претендувати на підтримку суспільства у реформуванні політичної системи. Багато в чому це обумовило подвійний «провал» голосування «політичної реформи» в парламенті, попри тиск на депутатів, спочатку у грудні 2003 р., а потім у квітні 2004 р.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що в результаті специфічного характеру процесу політичної модернізації в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. демократичні символи та процедури виконували роль лише інструментів легітимації номенклатурно-олігархічного режиму на чолі з президентом. Так, існування партій, конституційний лад, наявність органів сучасної демократичної держави, з одного боку, свідчить про політичну модернізацію українського суспільства, але відсутність можливості суспільства та окремих громадян використовувати ці демократичні інституції, щоб впливати на політичний курс держави або на будь-які державні рішення, доводить протилежне, а саме – лише імітацію модернізації та демократичних перетворень, віртуальну або квазімодернізацію. Відносини між владою та суспільством будуються на патрон-клієнтарній основі, адміністративна влада привласнюється державними чиновниками, які роблять її джерелом власних прибутків, а суспільно-політичні та політико-економічні відносини визначаються не раціонально-легальними принципами, а етнічними, клановими, регіональними та сімейно-родинними зв'язками. В таких умовах демократичні інститути та процедури позбавляються своєї сутності, виконуючи функції маскуваня та легітимації авторитаристського номенклатурно-олігархічного режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Паніна Н.В. Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг [Текст] / Н.В.Паніна. – К.: Вид-во «Софія», 2005. – 160 с.
2. Дебор Г. Общество спектакля [Текст] / Г.Дебор; пер. с фр. С. Офертас и М. Якубович; ред. Б. Скуратов; послесл. А. Кефал. – М.: Логос, 2000. – 184 с.
3. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры [Текст] / Ж.Бодрийяр; пер. с фр., послесл. и примеч. Е.А. Самарской. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
4. Бодрийяр Ж. Система вещей [Текст] / Ж.Бодрийяр; пер. с фр. С.Н. Зенкина. – М.: Рудо-мино, 1995. – 168 с.
5. Wilson A. Virtual politics: faking democracy in the post-Soviet world [Text] / A. Wilson. – New Haven; London: Yale University Press, 2005. – XVIII, 332 p.
6. Касьянов Г.В. Политический досвід самостійної України [Текст] / Г.В. Касьянов // Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін.; редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 948-990.
7. Заблоцький В.П. Постдемократія [Текст] / В.П. Заблоцький // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали ІІ міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-26 травня 2002 р.) / Уклад. Л. Марголіна; канад.-укр. проект «Демократична освіта», М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Одеська національна юридична академія. – К.: Ай Бі, 2003. – С.531-534.
8. Висоцький О.Ю. Демократія, постдемократія та легітимаційна політика [Текст] / О.Ю. Висоцький // ХХІ століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали Шостої міжнародної науково-теоретичної конференції (8-9 червня 2007 р., м. Київ) / Кн. І. – К.: Фенікс, 2007. – С. 55-58.
9. Омельченко О. Только 2 процента украинцев знают о планах изменений в правописании [Текст] / О.Омельченко // День. – 2001. – 4 апреля.
10. Трофимова Н. Украине не угрожает социальный взрыв [Текст] / Н. Трофимова // День. – 2001. – 19 января.
11. Трофимова Н. Дело Гонгадзе – уголовное, а не политическое [Текст] / Н. Трофимова // День. – 2001. – 23 февраля.
12. Послання Президента України до Верховної Ради України від 06.03.2001 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-01&p=1312489080343412>. – Назва з екрана.
13. Послання Президента України до Верховної Ради України від 31.05.2002 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-02&p=1312489080343412>. – Назва з екрана.
14. Послання Президента України до Верховної Ради України від 15.04.2003 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

- cgi?nreg=n0002100-04. – Назва з екрана.
15. Хроники современной Украины [Текст]. – Т. 5: 2001-2002. – К.: Основные ценности, 2003. – 480 с.
16. Стенограма засідання Верховної Ради України (3 скликання, 9 сесія, 7 засідання) від 5 березня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/sk13/BUL39/050302_07.htm. – Домашня сторінка Інтернету.
17. Стенограма засідання Верховної Ради України (3 скликання, 9 сесія, 9 засідання) від 6 березня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/sk13/BUL39/060302_09.htm. – Домашня сторінка Інтернету.
18. Цвиль В. В центрі касетного скандала [Електронний ресурс] / В. Цвиль. – Режим доступу: http://www.comproamat.ru/page_25939.htm. – Назва з екрана.
19. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (аналітична доповідь) [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С. 15-60.
20. Політична реформа 2003 р.: ставлення громадян, їх участь в обговоренні та рівень підтримки пропозованих конституційних змін [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 3. – С. 2-8.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2013